Q. D. B. V.

DISSERTATIO INAVGVRALIS PHYSICO - MEDICA
SISTENS

ORYCTOGRAPHIAM HALENSEM

SIVE

FOSSILIVM ET MINERALIVM IN AGRO HALENSI DESCRIPTIONEM

QVAM

PRÆSIDE

DN. FRIDERICO HOFFMANNO
FACVLTATIS MEDICÆ SENIORE
& h. t. DECANO

Ad d. Aprilis MDCCXXX.

PRO

GRADV DOCTORIS
SVMMISQVE IN MEDICINA PRIVILEGIIS RITE IMPETRANDIS
H. L. Q. C.

Publicæ disquisitioni exponet

AVCTOR RESPONDENS

IOANNES IACOBVS LERCHE
POTSDAMIENSIS.

HALAE MAGDEBVRGICAE
Typis JOH. CHRISTIANI HILLIGERI. Acad. Typogr.

VIRO ILLVSTRI ATQVE EXCELLEN-
TISSIMO
DOMINO
FRIDERICO HOFFMANNO
COMITI PALATINO CAESAREO
CONSILIARIO MEDICO ET PROFESSORI REGIO
SOCIETATIS SCIENTIARVM CÆSAREÆ REGIÆ
BRITANNICÆ ET BORVSSICÆ
SODALI
PATRONO AC PROMOTORI SVO
OMNI HONORIS ET OBSERVANTIÆ CVLTV PROSE-
QVENDO

NEC NON

VIRO PLVRIMVM REVERENDO ET
AMPLISSIMO
DOMINO
M. IOANNI CHRISTIANO
LERCHE
LEGATIONIS POTENTISSIMI REGIS
SVECIÆ IN AVLA SACRÆ CÆSAREÆ
MAJESTATIS ECCLESIASTÆ FIDELISSIMO
FRATRI SVO PARENTIS LOCO
OFFICIOSE AC PIE COLENDO
DISSERTATIONEM HANC
IN
SEMPITERNAM SVMMORVM BENEFICIORVM
MEMORIAM
ET GRATISSIMI ANIMI DOCVMENTVM
CVM VOTO
OMNIGENÆ PROSPERITATIS
GRATIÆQVE DIVINÆ
REVERENTER OFFERT
ET
OMNI ANIMO CONSECRAT
AVCTOR.

PROOEMIVM.

Vamvis thema disserta-tionis præsentis magis ad phy-sicum, quam medicum forum spectet; illud tamen spe-cimini inaugurali non plane incongruum esse puto, cum Physices studium ad Medicinam maxime pertineat, & in ea vsum amplissimum ha-bere obseruetur, de quo ipsa hæc tractatio satis cla-rum exhibebit testimonium. Si libros Physico-rum euoluimus, non pauci inter eos occurrunt, qui specialius de fossilibus certarum regionum scripse-runt. Horum singularis industria me quoque per-mouit, vt in perscrutandis ejusmodi rebus natura-libus multum temporis impenderem. Hunc in fi-nem ager Halensis vberrimam præbuit copiam, ita ut præterlapsis annis magnum variorum fossilium apparatum conquisiuerim. E quibus cum plurima

multis adhuc incognita sint, operæ pretium judicaui, hac occasione *fossilium Halensium enumerationem* pertractare. Sed ne limites dissertationis transgrediar, in recensione quorundam subjectorum breuior ero: quæ vero rariora & notabiliora erunt, pluribus circumstantiis describere non negligam. Cui conatui & labori, sicuti gratiam diuinam adjutricem precibus deuotis exoro, ita confidenter eandem mihi promitto.

CAPVT I.

De
Situ & natura agri Halensis.

DVm animus est, fossilium & mineralium in agro Halensi descriptionem exhibere, supervacaneum hoc loco esset, in vrbis Halæ Magdeburgicæ denominationem, originem, antiquitatem & incolas præteritorum seculorum inquirere. Qui vero de his certiores esse volunt, hos ad OLEARII *Halygraphiam* & ANONYMI cujusdam Nachricht von der Stadt Halle und *Vniversitæt*, remittimus. Per agrum Halensem itaque non solum angustum illud spatium, quod proxime vrbem ambit, sed passim etiam ad distantiam trium & quatuor milliarium porrigitur, intelligo.

Solum hoc nostrum plurima ex parte terra nigricante, pingui gaudet, ob quam præ multis aliis fertiliss-

tilissimum existit. Excipio pauca tantum jugera parumper lapidosa & arenosa, quæ versus amnem Elystrum, die Elster, & prope pagos Giebichenstein & Niedleben, occurrunt.

Licet ager quoad maximam partem planus sit; passim tamen quoque *montibus* & *vallibus* distinstinctus conspicitur. Ex montibus inprimis eminent mons St. Petri, Petersberg, & qui Landsbergæ est, deinde qui prope Giebichenstein situm habent. Ex vallibus annotari merentur, quæ ad pagos Beesen, Esperstädt & Gimmritz in via VVettinensi obueniunt, vbi simul jucunda vocis repercussio, quam Echo appellant, frequentissime exauditur.

Syluis etiam non destituti sumus. Sic habemus syluam, quercus maxime comprehendentem, quæ a pago Amendorff, secundum longitudinem ad ripas Elystri, vsque ad Lipsiam & vltra, continuat. Alia quercus ferens, sed longe minor, est ad radices prædicti montis St. Petri. Deinde non procul ab vrbe nemus oculis se offert, quod præter quercus etiam pinos, abietes, alnos, betulas, corylos & alios fouet frutices. Verum omnis hic sylvarum apparatus tanti non est, vt debitam quotannis ligni copiam nobis suppeditaret. Hanc inopiam vero sylua nostra subterranea, carbones fossiles puta, qui prope Wettinum & Lebeguinum copiosissime eruuntur, egregie subleuat. At hi etiam cum omnibus vsibus œconomicis non quadrent; lignum insuper aliunde, partim ex Thuringia, Salæ fluuio injectum, ad nos

vena

valtale propellitur, partim autem ex Principatu Anhenino Dessauiensi, naui & curru, in sufficiente quantitate advehitur.

Vinearum proxime ad vrbem paruus est numerus, longe major vero vnum vel alterum abhinc milliare, prope Cölme & Seeburgum; vbi vinum, licet ignobilius, satis copiose paratur.

Hic a proposito nostro non alienum judicamus, si agri Halensis diuersa strata subterranea, quousque hactenus innotuerunt, subjungamus, ex quibus quisque veritatis amicus ad diluuium quoddam vniuersale conclusionem formare poterit. Huic scrutinio subjiciemus primo campos ad meridiem vergentes, qui sequentia strata habent: 1) primum est humus alens nigricans, vnius circiter & dimidiæ vlnæ: 2) alterum silices & lapides varii generis habet, sed inordinate compositos, perinde fere, ac si viam saxis stratam cerneres: 3) sequitur limus purior & siccus, Backofen-Leimen, trium vlnarum. 4) Limus ordinarius humidior, cum lapidibus corneis, vtplurimum diffractis, quatuor vlnarum. 5) Limus striatim positus, Blätter-Leimen, vnius vlnæ; 6) arena sicca impurior, vnius vlnæ. 7) Limus valde arenosus, quatuor vlnarum 8) Limus compactior, fusci coloris, dimidiæ vlnæ. 9) Silices majores minores, & diuersi coloris, Wasser-Kieß, cum aqua pura interfluente; & hæc aqua illa est, quæ per cuniculos & canales ligneos, durch Stollen und Röhren, ad orphanotropheum deriuatur: est vero

hoc

hoc ſtratum quatuor vlnarum. 10) Excipit terra nigra compacta XII. vlnarum, quæ pyritem martialem vitriolicum, lapides corneos magnæ molis, particulas ligni foſſilis fuſci, pectunculos & alia conchylia, veſtigia cretæ puriſſimæ & varia fragmenta fouet, de quibus infra plura dicemus. Quin totum hoc ſtratum principio vitriolico ſcatet. Quidam vero agricolarum hanc terram pro nitroſa forte habentes, eam per agros ſuos pro meliore fœcundatione diſtribuerunt; ſed ſpem deſideratam non obtinuerunt, ac potius agri vitriolico principio ſteriliores redditi fuerunt, quod in illis adhuc hodie obſeruatur: 11) Arena ſicca, fuſci coloris, duarum & plurium vlnarum. 12) Argilla alba & rubicunda. 13) Tandem lapis arenarius, ruber & albicans. Et hucusque, ad LX. circiter vlnas, terræ ſcrutatores penetrarunt.

In eodem agro verſus Salam hæc ſtrata diſcrepant: primo enim terra nigra; deinde mox argilla alba, vel etiam rubicunda apparet, vti in ſuburbio auf dem Lerchen-Felde videre eſt: huic ſubjacet lapis duriſſimus, cryſtallis minoribus ſæpe ornatus; tum flaua terra compactior, margæ inſtar, deprehenditur.

In campis occidentem ſpectantibus eodem modo ſe habent ſtrata, dum ſtatim humum alentem argilla copioſiſſima ſequitur. In agro quoque ſeptentrionali & occidentali parua eſt differentia, niſi quod limus ordinarius argillam prius antecedat.

In vrbe ipſa autem, inprimis ejus parte meri-

dionali, telluris alia est varietas. Superius plerumque terra nigra, limus, lapides varii, & præsertim arenarius, porosus, albicans, occurrere solet: sub quibus latet peculiare stratum, carbonum nempe fossilium, vulgo Thau-Kohlen, quod longe lateque se extendit, ac non solum magnam vrbis & suburbii partem, den Stein-Weg, occupat, sed passim quoque per campos, versus meridiem, vsque ad pagum Liebenau, continuat; vbi in puteis fodendis sæpissime eruuntur. Placet de hoc plures circumstantias communicare. Anno circiter MDCXCIIX. in area vrbis, auf dem Berlin, metallifossores veros lithantraces quæsiuerunt; sed nihil, nisi prædictos carbones inutiles, eruerunt. Postea de nouo anno MDCCXXII. hunc in finem terram in fossa meridionali, non procul a Pædagogio Regio, perscrutabantur: reperiebant itidem hos carbones, quorum superius stratum varia fragmenta friabilia, wie verfault Reiß-Holtz, offerebat, cum intermixtis arborum foliis, optime adhuc cospicuis. Deinde circa vlnam XIV. & XV. integros arborum truncos secundum seriem positos offendebant, qui non nisi lignum fossile, fuscum, valde compactum erant, ex quibus etiam maximum frustum ad curiam deferebatur. Porro ab vlna XV. vsque ad XXVI. carbones nostri bituminis instar, nigri coloris copiosissime sequebantur. Sed accidit, vt, foramine per terebram, Erdbohrer, ad XXVI. vlnam facto, aqua subterranea subito instar fontis salientis ad viri altitudinem prorumpens, ca-

vernam

uernam ad vlnam XVI. repleret, vt fossores media nocte aufugere & a toto opere desistere cogerentur: aqua hæc vero, quorum vestimenta commaculauerat, successu temporis corrosit, ex quo videmus, illam de vitriolico principio participasse.

Singularis hujus strati jam ante ducentos fere annos mentionem fecit VALERIVS CORDVS in *sylua obseruat.* vbi dicit: *Bituminosa terra lenis, arida, & quæ nunquam lutum fit, etiam imbribus maximis, & quæ accensa, ardet carbonum modo, donec in cinerem soluatur tota, odore dum ardet bituminis sulphurei mixti, Halæ Saxoniæ, sub ipsa vrbe, maxime autem in fossa versus meridiem, reperitur.* Quidam existimarunt, hos carbones, quos unreiffe Stein-Kohlen appellare malunt, post temporis interuallum XX. vel XXX. annorum, ad debitam maturitatem peruenturos fore, vt veros tandem carbones fossiles constituant. Sed cum ex citato auctore manifestum sit, eosdem carbones, quos ille bituminosam terram vocat, tempore duorum fere seculorum easdem qualitates adhuc retinuisse, & nullam mutationem subiisse; hinc maxime dubitandum, an vnquam desideratam metamorphosin sintpassuri.

Plura hic non addimus, cum longe alia ad scopum nostrum magis pertinentia restent.

CAPVT II.

De

Terris medicis & mechanicis.

NOn neceſſarium judico, omnes terrarum ſpecies agri noſtri, quæ ex antea prolatis maximam partem conſtant, hic pluribus enarrare; ſed ſufficiet, ſi mechanicas tantum & medicas allegauero. Has inter primo loco annotanda venit *argilla*, quæ hic in abundantia proſtat. Differt autem argilla ratione coloris; alia enim eſt alba, quæ frequentior, alia rubra & purpurea, alia cinerea & cœrulea, quæ paulo rarior. Dein differt quoque ratione puritatis. Sic argilla ex fodina proxime ad vrbem, parumper arena permixta eſt, quæ conficiendis vaſis fictilibus, & præcipue etiam fiſtulis tabaci inſeruit. Multo purior autem ea deprehenditur, quæ vix ante decem annos in media ſylva, prope pagum Niedleben, detecta eſt. Hæc illud ſingulare habet, quod tam propter puritatem, quam etiam eminentem albedinem, ad purificanda panna a fullonibus loco ſaponis vſurpetur, & hunc in finem interdum ad alia loca tranſportetur. Argillæ vſus in Medicina valde infrequens eſt, & licet virtutem abſorbentem & exſiccantem habeat, præſtantiora tamen hujus generis remedia alia exſtant. Ceterum hoc ſemper de argilla mihi notabile fuit, quod non facile, niſi forte in ſuperficie, lapidibus figuratis ac aliis hete-

heterogeneis permixta occurrat, ex quo haud immerito conjiciendum, illam a diluuio plurimis in locis intactam esse relictam.

Rubrica fabrilis, prope Giebichenstein, in via, mox in superficie, ante paucos demum annos deprehensa est. Hæc vtplurimum saxo grysei coloris adhæret, ex quo etiam magnam duritiem acquirit, ob quam ordinariæ rubricæ multo inferior est. Interim tamen noui, quosdam Mechanicorum illam in vsum duxisse. Rubrica alias pollet adstringendi, reprimendi & fluxum sanguinis sistendi facultate; vnde & in ipsa vulgus communiter in dysenteriæ curatione sibi leuamen quærit, in quo cum hæmatite multum conuenientiæ habet.

Ochra in lapicidina, ad Salæ fluuium, non modo haud procul ab vrbe, post humum nigricantem mox in altero strato conspicitur, sed etiam in aruis prope pagum Seeben, quibus locis a figulis sæpe quæritur ac eruitur. Datur quoque ochra factitia, quæ ex plumbo nigro paratur, dum nempe hoc ignis vehementiæ tam diu committitur, donec colorem ochræ contraxerit. Vid. HOFFMANNVS *in Clave Schrœder. p.* 136. Ochra vero natiua vsta, rubricam factitiam constituit, de qua vid. AGRICOLA *Lib. III. de ortu & causis subt. p. 40.* CÆSIVS *de mineral. Lib. 2. c. 2. sect. 3.* Pictoribus & chirothecariis ochra maximi vsus est: a Medicis vero parui æstimatur, quia vis caustica & exsiccans ex aliis subjectis longe efficacior habetur.

Creta, cuius mentionem in antecedentibus jam feci, non tantum lapidibus corneis in allegato ſtrato repertis copioſe adhæret, ſed paſſim quoque ſeorſim peculiaribus fruſtis eruitur. Quid in mechanicis creta præſtet in vulgus ſatis notum eſt. In medico foro haud inglorium ejus nomen eſt inter abſorbentia & exſiccantia remedia, ideoque commendatur maxime in ſoda & bilis acrimonia; hinc etiam baſin conſtituit morſulorum diacretæ Mynſichti. ETTMÜLLERVS cretam ad drachmam cum vino exhibitam, tanquam palmarium remedium ad necandos vermes, laudat. Externe in vlceribus, hæmorrhagiis & podagra conducere perhibetur. Sed cum, teſtante experientia, in omnibus his caſibus plus noxæ, quam emolumenti afferre ſoleat, ejus vſum largiorem non immerito diſſuadeo.

Lac lunæ, terra lenis & friabilis candidiſſima, ante paucos annos in horto medico Pædagogii Regii paſſim eruta eſt. Cum alias noto ſic dicto lacte lunæ in omnibus conuenit, ac lapidi calcareo nonnunquam firmiter adhæret. Ob terram teneriorem in affectibus quibus cretam mederi perhibent, tutius adhibetur, ac præterea cum cryſtallo montana præparata mixtum, lac puerperarum augere, neque minus in febribus malignis, ardore vrinæ & calculo prodeſſe dicitur; quod tamen experientia nondum ſufficienter confirmatum eſt.

Si extra terminos agri noſtri paululum vagari licet, *terram ſigillandam* quoque, ex luteo-puniceam,

licht-

lichtbraun, pinguem & puriſſimam, prope Numburgum, in vineis, quinque ab vrbe noſtra milliaribus, inuenimus, cuius varia ſpecimina Muſeum curioſum *Magnifici Dn.* PRÆSIDIS exhibet. Hæc terra notis bonitatis aliis non facile cedit. Nam I.) pinguis eſt & leuis, omni ſabulo & arena deſtituta; II.) Leuiter manducata, butyri inſtar liqueſcit; & III.) etiam linguæ adhæret. Propterea æque ac aliæ terræ ſigillatæ, Strigenſis, Lemnia, Melitenſis, Samia, in vſum medicum trahi poteſt. Harum autem virtutes deprædicantur alexipharmaca, diaphoretica, adſtringens, quæ a manifeſtis illis qualitatibus deriuanda: a pinguedine ſcilicet, qua ſimul acredinem inuoluunt; ab adſtrictione leni, qua fibras relaxatas adducunt; a poroſitate, qua aquoſum humorem abſorbent; a miſcela principii martialis, quo vtplurimum hæ terræ imprægnatæ ſunt. Sed ſi Practicos conſulamus, ſingulari illa virtute alexipharmaca eas deſtitutas eſſe aſſerunt, ob quam vulgo in venenis ſubigendis, febribus acutis, & conjuncta iis diarrhœa, aut dyſenteria maligna, extolluntur.

CAPVT III.

De Lapidibus nulla certa figura præditis.

JAm propius ad ipſam lapidum deſcriptionem venio, & ſecundum ordinem hoc capite primo

mo loco non figuratos examinabo; e quibus nonnullos quidem infimæ ſortis, ut ſaxum, varii generis, ſilices, corneos lapides, omittere potuiſſem, ſed vt titulo exacte ſatisfiat, tamen eorum tantum mentionem hic injiciam. Si quis autem metallicos etiam lapides, ſive ſic dictas mineras, quæ pariter certam non obtinent figuram, in hunc cenſum referendas eſſe arbitretur; ego quidem non diſſentiam, ſed quia earum conſideratio majoris momenti mihi viſa, peculiare caput de illis conſcribam.

Saxi arenarii tres ſingulares ſpecies habemus. Primum eſt *Loderslebienſe*, fuſci & cinerei coloris, ex quo cotes aquariæ, Schleiff-Steine, columnæ pro ædificiis, ſtatuæ diuerſæ magnitudinis & monumenta ſepulcraria formantur. Dein *Esperſtadienſe*, coloris ordinario gryſei & ſubcinerei, interdum & flaui & cœrulei, quod ſubſtantiæ tenerioris & firmioris eſt, eaque propter non ſolum ratione vſus cum priori conuenit, ſed inſuper etiam, (quod polituram recipit) ejus tabulæ quadratæ, Platten, pro ſternendis procerum atriis, ad remotiores vrbes ſæpe vehuntur. Poſtea vero non minus notabile eſt *Rotenburgenſe* ſaxum, ex pallido rubrum, omnium duriſſimum: e quo cæduntur lapides molares multi & magni, ac Berolinum, in Poruſſiam aliaque diſſita loca inde tranſportantur.

Saxum aliud *glareoſum* ſe offert ad Salæ ripas, non procul a molendino, bey der Stein-Mühle. Hoc lapillis rubicundis, cinereis, viridibus & quaſi

ſele-

seleniticis vndique refertum est, qua de causa nitet ac splendet instar micæ sterilis. Hujus vsus frequentissimus est in exstruendis ædificiis, & sternendis saxo plateis.

Saxum calcarium non minori in copia reperitur prope pagum Liscau, ex quo in laterinis violentia ignis diu cremato, calx viua paratur. Curiosum in hoc lapide est, quod ejus superficiei varia conchylia inspersa sint, de quibus postea. Frideburgi quoque ex tali saxo calx vritur, quæ subtilior & ad dealbandos parietes conuenientior est priori; quare & hunc in usum ad nos transportatur. Medicus calcis viuæ vsus non est contemnendus. Nam confecta ex ipsa aqua calcis viuæ, in externis multis corporis humani affectibus, egregie prodest, vt in vlceribus venereis, ambustis, tumoribus œdematosis simplicibus, & bubonodeis, non valde duris; in paralysi vero, doloribus spasticis, non æque conuenit. Spiritus dein calcis viuæ, tanquam singulare diureticum, ad calculum, tam renalem, quam vesicalem expellendum, summum a quibusdam habetur arcanum, neque minus ad podagram tollendam laudatur; sed speratum auxilium hactenus nondum præstitit certo ac tuto.

Accedo ad *lapidem tophaceum*, cujus varia specimina se mihi obtulerunt. Primum prope Liscavium, Passendorffium & Querfurthum, in eleganti forma, musci instar petrefacti; alterum prope Islebiam, fungi figuram referens, sæpe cochleis vmbi-

licatis nondum petrefactis prægnans; hocque Sangerhusæ, grossius contusum, ad liquationem & fusionem falicitandam cupri mineris additur. Tertium inuenitur Frideburgi, quod cum priori fere conuenit. Jo. KENTMANNVS *in Nomenclatura fossilium p. m. 38.* meminit tophi ex cinereo flaui Halensis; sed cum locum natalem ejus accuratius non indicauerit, affirmare non possum, an vnus ex allegatis fuerit.

Jam *marmoris species* recensendæ erunt. *Giebichensteinense* duplex est: vnum coloris est grysei, vel etiam fusci, venis rubicundis & carnei coloris passim distinctum, propter quas in tabulas redactum & cote læuigatum, jucundum oculis exhibet spectaculum. Ante octo & plures annos aliquoties maxima frusta hujus marmoris naui Berolinum transportata fuere: posthæc vero nihil amplius effossum est, quod partim valde durum, neque instrumentis facile cedit, partim etiam quod venæ ejus coloratæ rarius occurrunt, quæ tamen præcipuam illi elegantiam conciliant. Alterum coloris flaui est, instar ochræ, & striis longitudinalibus ac circularibus gaudet, vt crederes, lignum nucis juglandis petrefactum esse, de quo varia specimina ostendere possum. Marmor *Querfurtense* ex lapicidina auf der Kuckenburg, colorem habet gryseum, sed innumeris subinde concharum speciebus, sæpissime crystallisatis, refertum conspicitur. Nonnulli quidem hunc lapidem ad calcareos referunt, at propter substantiam durissimam, polituram quoque optime admittentem, inter marmora referre malui. *Ala-*

Alabaſtrum in agro Halenſi ordinarie non offenditur, per fragmenta autem noui, ex ſtrato decimo, nigro, *Cap. I.* nonnunquam protractum eſſe. Si vero ad quintum ab vrbe lapidem excurrere licet, *Alabaſtritem album* & variegati coloris, ſtriis rectilineis & ſerpentinis pulcherrime ornatum reperimus, in maxima copia, nempe Bottendorffi, non procul ab oppido Wiehe. Alabaſtrum per ſe ad monumenta varia inde conficienda aptum eſt; ſed vſtum, gypſum reddit, quod ad efformandas imagines, & effingendos memoriales nummos, **Medaillen abzugieſſen**, a gypſariis vſurpatur. In re medica parui eſt momenti: proſtat tamen ex hoc vnguentum, alabaſtrinum dictum, contra capitis dolores, vt & cataplaſma hypnoticum D. D. R. in HOFFMANNI *Theſauro pharmac.* deſcriptum. Curioſum experimentum ex BOYLEO Excellentiſſimus Dn. JO. JAC. BAIERVS *in Oryctogr. Norica p. 26.* allegat; quod nempe pulvis alabaſtri aut gypſi Pariſienſis, æneo ferreoue lebeti, prius percalefacto, inditus, gradatim aucto igne, incipiat liquoris bullientis modo vndulare, efferueſcere, magnamque vaporum copiam ſpargere, tametſi nec ante, nec inter, nec poſt ebullitionem iſtam, puluis alabaſtri humidus reuera fuerit.

Frequentius apud nos eſt *ſpatum, ſiue gypſum*; Proſtat id Cölmæ ad ſalſum lacum, & Martisburgi, vbi vulgo pro marga, Stein-Marck, habetur, ac priori loco reperiundum, cryſtallos ſæpe tranſparentes, quod raro accidit, exhibet. Minoribus fruſtis et-

iam ex arenofodina Schrapelauienſi, ex agro noſtro, prope vineam, vor dem Steinweg, interdum eruitur, quæ ſpecies asbeſto filamentoſo haud diſſimiles ſunt. Ex ſpato in Thuringia calcem viuam, Spar-Kalck, præparant, & alias etiam ex eo, ſi vritur, gypſum proprie ſic dictum fit. Vſum mechanicum paullo ante jam notavi; quoad medicum autem, ſpatum ſubtiliſſime pulueriſatum, a plebejis in dyſenteria & aliis alui fluxibus, item in hæmoptyſi &c. adhiberi ſolet; ſed præpoſtero ſæpe effectu, & potius ex foro medico relegandum.

Glacies Mariæ, Frauen-Eiß, Marien-Glaß, a ſpato in eo tantum differt, quod pellucidior & purior ſit: eaque propter combuſta pari ratione largitur gypſum. In fodiendis puteis veſtigia ejus manifeſta in conſpectum venerunt ante aliquot annos, in vinea *Magnif. Dn. Cancellarii de* Lvdewig, vt & in Xenodochio in ſuburbio, zu Glaucha. Majori tamen in copia offenditur Numburgi & Bottendorffi. Naturæ curioſi hunc lapidem fiſſilem commodiſſime vſibus ſuis ita adaptant, ut inter duas laminas papiliones includant, & ſic aëris acceſſum impediendo, eos non ſolum a putredine vindicent, ſed & ex vtroque latere colorum varietatem egregie oculis & aſpectui exhibeant, cujus varia ſpecimina Ruſſica exotica *illuſtr. Dn.* Præsidis Muſeum fouet. Veteres ex hoc lapide ſpeculari feneſtras formarunt, vti refert Kentmannvs *loc. cit. p. 32.* Et Agricola ſuo adhuc tempore in templo vetuſto Martisburgi ejusmodi

modi fenestras offendit. confer. SCHÜTTEI *Oryctogr. Jenens. p. 60.* Fœminis puluis ejus pro cosmetico est; aliis vsibus medicis rarius servit, nisi quod externe in oculorum caligine, & si pellicula apparet, in subtilissimum pollinem redactum, ab aliquibus cum fructu inflari soleat.

Addo *silices* plurimis agris passim inspersos, nullibi vero copiosiores & coloratiores, quam ad pagum Niedleben, circa arenifodinam, quorum adspectus curiosiores maxime oblectatur. Silices albi & quodammodo pellucidi, in officinis ærariis metallifodinarum recipiuntur ad fluores, vulgo Flüsse, quibus minerarum fusio acceleratur; vel etiam subtilissime contusi smaltæ præparationi inseruiunt. Chymici ex silicibus calcinatis & plumbo vitrum saturni conficiunt. In medicum vsum cedit tinctura nephritica Amelungii, ex his silicibus parata, quæ calculosis leuamen adferre dicitur. Alii eodem scopo silicibus ignitis vinum generosum aliquoties affusum mirifice commendant. Ne dicam, Chirurgum quendam, BALTH. KAVFFMANN, scriptum de silicibus divulgasse, in quo oleum ex silicibus productum tanquam polychrestum in plurimis morbis laudibus effert. Sed omnibus his commode possumus carere.

Transeo ad *lapides corneos*, a BÜTTNERO ita denominatos, vulgo Feuer-Steine. Hos si ex imis terræ visceribus eruimus, vbi nullam vim externam passi, plerosque quidem integros adhuc, varie figuratos videmus; non tamen pauci etiam occurrunt, qui in

circumferentia, aut per medium, diffracti sunt; qui habitus sine dubio ex diluuio vniuersali habet originem, quo hi lapides vario modo allisi in fragmenta dissilierunt. Verumtamen inde non evictum, aut concludendum, omnes lapides corneos ante diluvium jam exstitisse, sed credibile est potius, post illud demum plures ex materia fluida coaluisse, quia inter illos reperiuntur, qui intus per totam substantiam coralliis fossilibus, lapidibus Iudaicis & echinitis etiam, licet rarius, referti sunt atque prægnantes. Ceterum quum hic lapis nonnisi silex verus durissimus sit, plura de ejus vsu non disseram.

Tandem etiam hisce lapidibus annumero *Jaspidem*, sanguineo colore tinctum, qui passim in aruo nostro prouenit, sed minoribus fragmentis. Ignis ex eo copiose elicitur, quare non incongrue rother Feuer-Stein appellatur. Vsus ejus, vbi in copia est, satis cognitus; in Medicina autem parum præstat.

CAPVT IV.

De
Lapidibus ex lusu naturæ & vegetabilium ac animalium mutatione figuratis.

CVm denique de ipsis figuratis lapidibus acturus sim, prius præmittam illos, qui naturæ lusu figuram quandam, similem vegetabilibus, animali-

malibus & aliis corporibus acquisiuerunt, non constanti naturæ lege, sed fortuito & accidentaliter. Hinc petrefactorum sibi similium magna inuenitur copia, sed figuratorum raro bina exacte sibi respondentia specimina reperiuntur. Inter hæc refero *silices* in agris & Salæ fluuio occurrentes, quorum multi varias figuras mathematicas repræsentant; aliqui enim sunt rotundi, alii conici, alii oblongi, alii ouales, aut plani, alii porro pyramidales aut polygoni.

Ex omnibus his annotari meretur *Ætites*, **der Adler-Stein**, qui rotundam & globosam figuram habet. Externe scaber & colore varius est, alium lapillum continens, vnde concussus, crepans resonat. Inuenitur, sed rarius, prope arenofodinam Halensem & ad lacum salinum Seeburgensem. Frequentior autem est altera ejus species, quam *Geodem* appellamus, qui terram qualemcunque intus fouet. Præter hos vero prope citatam fodinam peculiaris copiosissime deprehenditur lapis, figuræ nempe globosæ, cylindricæ, conicæ, oualis & oblongæ, crustæ ex flauo rubicundæ, ita, ut eminus nonnulli eorum exacte placentulas, vulgo **Pfann-Kuchen**, mentiantur: malleo autem diffracti, omnes arenam albicantem cum flauescente mixtam offerunt. In Medicina huic lapidi variæ virtutes, tribuuntur, sed cum superstitiosis relationibus superstructæ sint, ejus vsu penitus carere possumus. Ac licet ad abortum præcauendum, partum facilitandum, & fœtum mortuum expellendum, tanquam amuletum commendetur, & speratus quoque euentus

inter-

interdum ſequutus, memoretur, is tamen lapidi adſcribendus eſt minime.

Huc pertinet etiam *lapis fulminaris*, cuneiformis & interdum pyramidalis, quem vulgus credit decidere & fulminis miros effectus efficere, vnde a Germanis Donner-Keil, appellatur. Diu inter Phyſicos diſceptatum eſt: utrum ejusmodi lapis in aëre generetur? Ego cum dubitantibus facio. Nam non opus eſt, talem fingere, quoniam omnes iſti effectus a fulmine ſolum terebrante & concutiente fieri poſſunt. Id autem non plane negari poteſt, vi fulminis aliquando in terra materiam lapideam liquefieri, & in verum lapidem incertæ figuræ concreſcere. Longe vero ab hoc diſtant, qui vulgo pro lapide fulminari habentur. Illi enim nihil aliud, quam artefactum ſunt, quibus veteres loco cuneorum & malleorum ferreorum vſi fuere, de quo inter alia foramen, in vno latere amplius, in altero auguſtius, teſtatur. Reperitur hic lapis etiam in noſtris agris, ſed frequentius ſine, quam cum foramine. Quidam ad lapides fulminares quoque belemnitem, ſed falſo referunt, cum hic potius teſtaceis petrefactis ſit annumerandus. Virtutes ceterum nullas ſingulares habet, licet ad ſomnum provocandum, victoriam in prælio conciliandam & herniam curandam commendetur, & a plebejis domum, in qua ſeruatur, a fulmine tutam reddere credatur.

Pergo nunc ad illos *lapides, qui varias animantium partes referunt*. Hi inter lapides corneos non raro obſer-

obſervantur, nuper apud amicum quendam plures videre mihi licuit: quorum aliqui pedes hominum, vertebras, & unus præ reliquis caput canis, ore, oculis & collo excauato præditum, non male repræſentabant. Ipſe poſſideo lapidem ſiliceum, coloris gryſei, pugni magnitudine, cui in ſuperficie alius accretus eſt, qui ranæ ſedentis effigiem egregie exprimit.

Nec ſilentio hoc loco prætereundum, ſaxum eximiæ molis, ad pagum **Sennewitz** obuium, quod in ſuperficie duarum manuum veſtigia quodammodo exhibet, quæ a diabolo olim impreſſa perhibentur, eo ſcilicet tempore, quo templum in monte St. Petri a monachis exſtructum, vno ictu hoc ſaxo conuellere voluerit. Ejusdem magnitudinis bina ſaxa, videri poſſunt, vnum prope Wettinum, alterum ad radices prædicti montis; vtrumque horum vngulam oſtendit, quas vulgus iterum diabolo tribuit, ſaxis impreſſas, cum ſaltum ex vno in alterum fecerit.

Luſum naturæ porro agnoſcunt quidam regni vegetabilis producta æmulantes lapides. Ex his primus eſt *dendrites*, arborum ramulos, muſcum & frutices depictos exhibens. Talis in ſuperficie lapidis arenarii Eſperſtadienſis nonnunquam reperitur, non infimæ elegantiæ, de quo BÜTTNERVS *in Ruder. diluv. teſt. Tabul. XX.* ſpecimen exhibet. Occurrit etiam Bottendorffi, in lapide cinereo fiſſili, qui per totam ſubſtantiam, quocunque modo diffractus, arbuſcula ſubtiliſſima oculis offert. Huc etiam referenda erit altera tophi ſupra allegati ſpecies, quæ *muſco* ſimilis eſt. Deinde *Zingiberites*, tam ratione figuræ, quam coloris, cum

radice zingiberis exacte conueniens, ad vineam, quam proxime Salæ fluuius alluit, item in agro Passendorffiensi, nec non limi fodina Loderslebiensi, & denique in strato decimo capitis primi reperiundus. Coronidis loco his adjungo peculiarem lapidem, inter reliqua curiosa dignissimum, quem prope Schrapelauium deprehendi. Hic alias multis ramis corallii fossilis scatet; sed præterea, quod notabile est, in diffractione contigit, vt accuratissime literam G, ejusdem fere magnitudinis & figuræ, repræsentauerit; quæ in hoc lapide albicante, colore cinereo distincta, manifesto conspicienda & dignoscenda.

Exordior jam alteram classem lapidum figuratorum, qui specialius *petrefactorum* titulo digni, & partim ex regno vegetabili, partim ex animali originem ducunt. Necessarium autem judicaui, vt paucis prius inquiram, vnde & quomodo ejusmodi testacea aliaque animalia & vegetabilia petrefacta in terræ viscera venerint, cum sæpissime talia loca a maribus & aquis sint remotissima. Nonnulli plane negant, hos lapides veras vegetabilium & animalium partes exstitisse unquam, sed eosdem, vt reliqua mineralia & lapides, generari in ipsa terra putant. At vero conjectura hæc est, nec unico firmo argumento demonstranda; quare a plurimis in historia naturali versatissimis viris merito rejicitur. Solido potius fundamento nititur illorum sententia, qui originem figuratorum horum lapidum ex inundatione partim vniuersali, partim particulari quadam, deriuant, qua hæc subjecta inter arenas & varii generis terras ad dissi-

dissita loca translata, ibique postmodum pro varia constitutione loci & quam offenderunt matricis, a moleculis lapideis admissis, vel succo salino petrificante, indurata, crusta lapidea obtecta, vel in lapides penitus mutata fuerunt. His itaque præmissis, speciales titulos petrefactorum Halensium, & primo quidem ad vegetabile regnum spectantium, sequenti ordine enumerabo.

Principem locum sibi vindicat *lignum petrefactum*, cujus ad amnem Elystrum, die Elster, tantam copiam deprehendi, vt vel trium centenariorum pondus superet; quare non abs re erit, si de hoc plura referam. Obtulerat nimirum amicus, mihi semper conjunctissimus, ante aliquot tempus mihi frustulum hujus ligni dono, cumque simul ejus locum natalem indicasset, statim conjeci, majorem forsan copiam ibi fore reconditam. Cepi hinc inquirendi ulterius propositum. Nec spes me fefellit. Quum enim hoc animo locum, qui paludosus erat, accessissem, mox superiori terræ strato remoto, totus arboris truncus, oblique jacens, oculis se offerebat, quem majoris curiositatis gratia, integrum domum transportare constituebam. Sed frustra. Aqua enim, ibi perpetuo scaturiens, hoc lignum adeo friabile reddiderat, ut truncus integer extractionem & transportationem non admitteret. Ideo tantum frustra ejus, majora tamen, ad longitudinem dimidiæ vlnæ, obtinui. Eruto hoc trunco, in distantia duarum vlnarum a priori, alium forte inueni truncum, erectius positum, non minus curiosum, quem itidem effodi & domum transportari curavi. Hoc fossile peculiare, uti ouum ouo, ita

ligno exacte simile est; ac color, striæ annos arborum indicantes & ramorum perfractorum vestigia, id manifesto demonstrant. Ceterum quædam hujus ligni fragmenta siliculis albicantibus pellucidis, instar crystallorum obsita sunt, qui splendorem illis conciliant. Durissimum quoque est, hoc lithoxylon, vt quibusdam cultris acuendis, loco cotis, seruiat. Si lapidi autem arenario admouetur, per attritum impensiorem, foetidissimum & nauseosum spargit odorem, quod non omnibus ejusmodi lignis solenne, sed singulare est. Ante octo annos in horto quodam Pædagogii, in superficie, mox sub limo, in arena, tale lignum petrificatum magni ponderis effossum est, quod non nisi colore a nostro priori differt. Posthæc minoribus fragmentis passim in nostro territorio repertum est (quod partim ipse, partim alii possident) scilicet in torrente Elystro prope Ermlitz, inter arenam ad riuulum, die Rheide, prope molendinum Discauiense, in strato subterraneo A. cIↄIↄccxIIx. agri meridionalis, hinter den Kirsch-Gärten in der Land-Wehre; in fossa quæ syluam proxime ambit; ad pagum Sennewitz, in agro, proxime ad riuulum quendam, & tandem in lapicidina Querfurthensi, prope Weidenbach; quod vltimum copiosius quidem est, sed non cum ligno exacte conuenit, & potius pro spato indurato haberi debet. Nec omittenda specimina in Mylii *catalogo rerum naturalium* adducta; ubi allegatur lithoxylon repertum prope Giebichenstein, *no. 643. & 655* aliud ex lacu quodam Martisburgensi, Teuffels-Tümpel, *no. 647. & 653.* aliud

vitrio-

vitriolo ſcatens Querfurthi, *no. 646. & 656.* aliud foſſile bituminoſum, *ibid. no. 650.* aliud *ibidem no. 670. 672-675.* & tandem aliud Halenſe *no. 661.* Nonnulli aſſerunt, quoduis lignum artificio breui tempore reddi poſſe lapideum; de quo duplicem fiendi modum deſcripſit KIRCHERVS in *M. S. tom. I. lib. V. ſect. IV. cap. V p. 308.* & *tom. II. lib. VIII. ſect. II. cap. I. p. 49.* Aliam adhuc methodum docet KENTMANNVS *in Nomenclatura rer. foſſil. fol. 39.* his verbis: *Ex alno etiam fit lapis artificioſe hoc modo: imponitur lignum, quantæ velis magnitudinis, in labra illa ampla ænea, in quibus lupulus coquitur ad faciendam cereviſiam: cumque percoctus abunde lupulus eſt, eximitur idem lignum, & arena vel glarea in ipſis cellariis obruitur per triennium: inde cum exemtum fuerit, duratum in lapidem apparet: e quo potiſſimum cotes fiunt, quibus ad ferramenta acuenda menſarii vtuntur.* Sic etiam de D. CLAVDERO, Con-Rectore Altenburgenſis Gymnaſii, pro certo mihi relatum eſt, illum ejusmodi liquorem petrificantem habuiſſe, quo omnis generis vegetabilia in lapideam ſubſtantiam transmutauerit.

Non a re alienum erit, ſi huic tractationi *lignum foſſile ſemi petrefactum* quaſi, & ipſos *carbones foſſiles* Halenſes, ſupra deſcriptos, addam. Quod prius attinet, jam ſatis pateſcit ex cap. I. quo loco, & quanta copia inueniatur: coloris plerumque eſt fuſci, interdum etiam nigerrimi, quod poſterius, aëri diu expoſitum, flores interdum exhibet vitriolici ſaporis. Vidi aliquando lapidem arenarium duriſſimum, ex proxima limi fodina erutum, in cujus medio particula hujus

ligni fuſci, ad pollicis craſſitiem, conſpicua erat, quod alias rariſſime euenit. Nemo interim mirabitur, quod huc non minus carbones foſſiles noſtros, Thau-Kohlen, referam, quos alii t men pro bitumine habent. Ex ſupra allatis enim circumſtantiis abunde patet: illos primario vegetabili regno ſuam debere originem; licet non negem ſulphuream ac vitriolicam eorum ſubinde indolem, quam tamen demum in terræ viſceribus iis ſuperinductam eſſe, cenſeo. Idem autem de veris carbonibus foſſilibus, Stein-Kohlen, aſſeuerare non audeo, qui potius ſecundum plurimorum Phyſicorum ſententiam, bitumen durum, nigrum & lapidoſum conſtituunt, quare de his hoc capite non agam.

Sequuntur *Lithophyta*, ſiue plantarum varia genera in lapidem mutata. Hoc nomine nulla magis, quam Manebacenſia & Ilmenauienſia hactenus fuerunt celebrata, ſed his Wettinenſia, ante duos annos detecta, non immerito ad latus pono. Reperiuntur enim ibi in lapide fiſſili nigricante, Schieffer-Stein, elegantiſſimæ plantarum impreſſiones, ut primo intuitu ſtatim rami filicis, polypodii, gallii, equiſeti ramoſi, arundinis ſtriatæ &c. cognoſcantur. Quin non raro omnes hæ ſpecies in vno lapide exprimuntur, quæ jucundum exhibent ſpectaculum, de quo gazophylacium curioſum illuſtr. Dn. PRÆSIDIS exemplaria habet nitidiſſima. Eſt quoque fiſſilis ejusmodi lapis gryſei coloris in noſtris agris prope Giebichenſtein obvius, qui tamen obſcurius & rarius quoque offert ſuas figuras, quæ vtplurimum arundinis, equi-

ſeti

ſeti non ramoſi, ac nonnunquam filicis & gallii, eſſe ſolent. Ibidem prope viam, in foſſa & agro, multa marmoris fragmenta comparent, & inter hæc ſæpius ali qua, arundine ſtriata latiori geniculata, inſtar arundi nis ſacchariferæ, diſtincta. Iam ſupra etiam dixi, noſtris carbonibus multa folia fragmentaque lignea permixta eſſe, inter quæ folia ſalicis ſunt manifeſtiſſima. Neque etiam omittendus eſt elegans *Fungites*, qui fungo, quem Stein-Pültz vocant, exacte ſimilis eſt, & tam in ſtrato decimo, ſæpius citato, obuius, quam a me, ſed minus nitidus, in campo eſt repertus.

Incruſtata, ſunt partes vegetabilium, topho, vel alia materia calcarea & terreſtri obductæ, quæ vero longo tempore in lapides mutatæ. Hæc incruſtata in noſtra regione valde infrequentia ſunt, quia fontibus & aquis aptam materiam his generandis vehentibus deſtituti ſumus. Nihilominus tamen ad ripas Salæ fluminis, inter aceruum arenæ, tale incruſtatum reperi, quod ex pluribus arborum ramulis, luto cinereo firmiter obductis conſtabat. Hujus generis quoque aliud habeo longe præſtantius, ex ſtramine, feſtucis & aliis quisquiliis compoſitum, quod cum aliis lapidibus in repurgatione putei cujusdam noſtræ vrbis copioſe extractum eſt; quare huic puteo aliqua virtus incruſtandi non immerito adſcribenda, præſertim cum materiam calcariam in fundo vaſorum copioſe deponat.

Agmen petrefactorum vegetabilium claudunt *corallia foſſilia*, de quibus integrum tractatum conſcripſit BÜTTNERVS, ſub titulo *Coralliographiæ ſubterraneæ*.

raneæ. Non opus hinc eſt, ut plura de iis referam; cum omnes fere ſpecies, a citato auctore deſcriptæ & figuris æneis etiam expreſſæ, ad agrum quoque Halenſem pertineant. Sufficiet potius nominetenus tantum allegaſſe præcipua corallia, apud nos paſſim reperibilia, vt ſunt corallium globoſum, fiſtuloſum, aſteriis punctatum, quod aſtroites dicitur, ramoſum, & anguloſum, retiforme & nodoſum; quæ maximam partem lapidem corneum pro matrice agnoſcunt.

Ordo ac inſtituti ratio nunc me ducunt ad lapides figuratos, ex animantium mutatione productos. Inter quos primum locum occupant *Teſtacea marina*, quæ ſunt vel vniualuia, vel bivaluia; vniualuia iterum ſunt vel erecta, ut belemnites & echinites, vel ſpirarum in modum contorta, ut cornu Ammonis & nautilites; vel turbinata, vt turbinites, ſtrombites, cochlites, trochites, buccina, neritæ; vel non turbinata, erecta, vt tubulites & entalium. Et hac ſerie ſingula prius pertractabo, quam ad biualuium diuiſionem progrediar.

Belemnites, ſive lapis lyncis, in plurimis Phyſicorum libris inter lapides ex luſu naturæ formatos relatus legitur; ante paucos autem annos *Dn. D.* EHRHARDVS in *Tractatu* ſolidiſſimo *de Belemnitis Sueuicis*, luculenter demonſtrauit, ipſum ex proſapia teſtaceorum animalium eſſe oriundum, cui ſententiæ & ego calculum addo. Hic lapis paullo rarior apud nos eſt; nonnunquam tamen in limo occurrere ſolet. Vſum ejus veteres magni fecerunt in calculo, ictero, fluxibus ventris & pleuritide; & ex recentiori-

bus

busquidam huic lapidi eximiam vim adſcribunt in febribus intermittentibus, ſi puluis ejus cum aceto vini ante paroxyſmum propinetur. Sed quod effectus hos laudatos re vera præſtiterit, obſervatione & teſtimonio Practicorum non confirmatur. Interim tamen virtus abſorbens & ſubadſtringens, ipſi non penitus deneganda, licet etiam hæc ex aliis magis uſualibus melius haberi queat.

Echinites, ſiue *Bufonites*, in agris noſtris frequentior eſt, & in vulgus etiam iam ſatis cognitus ſub nomine Kröten-Stein. Variæ dantur ejus ſpecies. Diuiduntur quippe echinitæ in globoſos & oblongos; illi iterum in papilloſos, & ſulcis lineisue ornatos. Papilloſi, ſiue fibulares, nunquam, ſed ſulcis notati ac oblongi non raro, inter ſilices reperiuntur, inter lapides corneos autem, invenire illos rariſſimum eſt, & quidem in matrice, quare etiam tale ſpecimen tanquam cimelium inter reliqua curioſa *Magnif. Dn.* PRÆSIDIS aſſeruatur, quod lapidicinis Eſperſtadienſibus debet originem. Vires hujus lapidis quæ circumferuntur in praxi medica non ſunt probatæ. Nudo affrictu oculorum inflammationes & rubores auferre, item virulentos morſus & tumores malignos curare & vt amuletum omnem virulentiam atque calculoſos dolores præſeruare dicitur; ſed in omnibus hiſce caſibus vere quicquam conferre non valet.

Ad echinitas pertinet etiam *lapis Judaicus*, qui nihil aliud eſt, quam radiolus echini fibularis, quod præter alios egregie probat D. WAGNERVS in *diſſ. de*

Lapidibus Judaicis. Inuenitur autem in areno fodinis circa Schrapelau, inſtar minimi modioli, candidus cylindraceus, nunc ſtriatus, nunc tuberculatus. Poſtea non infrequenter in lapide corneo variis locis ejus impreſſiones inſtar cauernularum conſpiciuntur, quale ſpecimen exhibet BÜTTNERI *Coralliograph. ſubt. pag. 46.* Subſtantia hujus lapidis eſt ſelenitica & quaſi cryſtallina, cum particulis ſalinis intermixta, inde & inter diuretica & abſorbentia refertur; cum vero ſimpliciora & efficaciora hujus generis ſuppetant, hoc tuto carere poſſumus.

Nautilites eſt teſtaceum vniualue, ſpirarum in modum contortum, vt nulla ſpira ſupra alteram promineat: concamerationibus gaudet hemicyclicis & ſiphunculo in medio poſito: externa ejus figura naviculam quaſi repræſentat, vnde forte nomen accepit. Hoc foſſile ex latomiis Querfurthenſibus frequentius eruitur, & ordinarie per totam ſubſtantiam duriſſimo lapide eſt farctum, nonnunquam tamen etiam materia pellucida cryſtallina ejus concamerationes ſunt oppletæ. Præterea in Muſeo jam ſæpe citato, alium nautilitem rariorem vidi, ex eadem ditione allatum, cujus interiora omni materia alia vacua, ſed cryſtallis minoribus vndique obducta ac deſuper cuiuis concamerationi in medio loco ſiphunculi globulus cryſtallinus inſidet.

A nautilite parum differt *cornu Ammonis*, niſi, quod concamerationibus irregularibus, ramoſis quaſi & ſiphunculo ad latus poſito, præditum ſit. Dividuntur alias Ammonis cornua in ſpinata & non ſpina-

ſpinata, quæ variis ſtriis, modo ſerpentinis, modo rectilineis, vel tuberculis aliquando etiam ornata, conſpiciuntur. In noſtris autem oris, nempe in lapidicinis prope **Weidenbach** & præſertim **Kuckenburg**, tantum ſe offerunt cornua Ammonis non ſpinata, ſtriis ſerpentinis dorſum perreptantibus donata, & ſæpe quoque ſimplici & duplici tuberculorum ſerie obſeſſa. Hæc pariter ac nautilitæ, non raro fluore cryſtallino prægnantia ſunt, ac plerumque matrici lapidis marmoreæ conſiſtentiæ adhærent: quare ejusmodi cornua Ammonis rariſſime in vtroque latere manifeſte expreſſa obueniunt. Notabile in genere de hac lapicidina Kukenburgenſi eſt, quod omni genere fere conchyliorum mirabiliter inter ſe concretorum abundet, vt ſunt præter nautilitas & cornua Ammonis; pectinitæ, turbinitæ, cochlitæ, chamæ, mytulitæ ac aliæ, quale quid inter alios lapides non facile deprehenditur. Aliquando etiam, quod curioſum eſt, in lapide corneo ad ſyluam cornu Ammonis, ſimplici ſpira exornatum, minimum inueni.

Excipiunt *Turbinitæ*, *Strombitæ* & *Buccinitæ*, quas cum parum inter ſe diſcrepent, junctim hic recenſemus. Optimi & maximi habentur prope **Farrenſtädt** & **Weidenbach**, alii vero minores in loco paullo ante nominato, & porro etiam ad pagum **Kölme** & **Lißkau** in calcario lapide, ac tandem ad albedinem calcinati, in arenofodina Schrapelauienſi.

A turbinite non multum diſtat *cochlites* & *trochites*, quia pari modo turbinem, quamuis compreſſiorem, cum ventre ampliore habent, quibus adhuc

accedunt *neritæ*, qui ſpiris paucis & mucrone parum aut nihil eminente gaudent. Cochlites prædictis jam locis, ac poſtea etiam in agro Paſſendorffienſi & Niedlebienſi, in lapide calcario, Islebiæ vero in topho reperitur; neritæ & trochitæ tantum in arenofodina Schrapelauienſi.

Quod reſtat teſtaceum vniualue, non turbinatum, erectum, vel vno loco apertum, vt eſt *tubulites*; vel vtrinque hians, vt *entalium*, occurrit utrumque in limi fodina Loderslebienſi & prædicta arenofodina.

Tranſeo ad *teſtacea biualuia*. Hæc valuas habent vel æquales, vel inæquales, valuis æqualibus prædita ſunt muſculites, mytulites, ſolenites, chamæ, pectinites, oſtracites, bucardites, tellinites, trigonella & alia.

Muſculites nihil aliud eſt, quam concha vulgaris fluuiatilis Farben-Muſcheln, in lapidem mutata. *Mytulites*, ſive mytulus arcuatus, & *ſolenites* parum ab hoc differunt: repræſentant vero imaginem illius conchæ in littoribus maris obuiæ, quibus in locis marinis inſtar oſtrearum ex tempore veſci ſolent. Triplex hæc ſpecies copioſe in omnibus latomiis Querfurthenſibus, nec non in Liſcauienſibus & in campis Paſſendorffienſibus reperitur.

Ibidem quoque *Chama* aliis conchyliis remixta occurrit; nullibi vero major & elegantior, quam in lapicidina Kukenburgenſi. Reperi nuper etiam Eſperſtadii corneum lapidem, in quo pars chamæ rugoſæ ſubtiliter ſtriatæ conſpicitur, cum tamen alias his lapidibus teſtacea negentur a curioſis. Pariter quoque

rarum

rarum existit, quod non ita pridem in crusta ætitis nigricante durissima prope Niedleben, duas chamas, totidemque pectinites minores detexerim, quale quid nondum accidisse memini.

Trigonellæ & *tellinæ* sunt conchitæ minores, & iisdem locis numerosiores exstant. Hujus generis plures, sed calcinati, cum aliis neritis & cochleolis quondam sunt inuenti in nostra limi fodina, ubi in vnum locum quasi congesti erant, wie in einen Nest beysammen, ad integri manipuli quantitatem, quod mirum, cum alias in hocce limo ne vestigium quidem, conchyliorum deprehenderim.

Bucarditæ rarioris sunt prouentus; exhibent figuram cordiformem, & a quibusdam non male ad conchas venereas referuntur. Interdum inter reliqua fossilia Querfurthi occurrunt; deinde & tres peculiares ac majores ipsam martialem mineram constituentes, ex notabili strato nigro supra descripto productos vidi, vnus eorum malleo diffractus in cavitate arenam ex fusco nigram exhibebat, alter per totam substantiam martialis indolis erat, tertius vero integer adhuc asseruatur.

Pectinites est concha æquilatera striata, & propter striarum similitudinem a pectine etiam nomen habet. Dicitur auritus, vel non auritus; ille rarior, hic autem prope Weidenbach & Kuckenburg, maxime frequens est, ita, ut quandoque in area vnius lapidis, quatuor, octo, quindecim & plures pectinitæ sese offerant. Tum quoque pectinitæ tales nummi instar & longe minores sæpe, in dicta arenofodina

proſtant. Nec tacebo ſilices duriſſimos, cinerei & gryſei coloris, qui copioſius ex decimo terræ nigræ ſtrato erui ſolent, & minimis hiſce pectinitis argenti inſtar ſplendentibus Silber-Müſchelgen, admodum ſcatent. De *oſtracite*, cum noſtrum ſolum non agnoſcat natale, hic nihil addo.

Propero ad biualuia valuis inæqualibus, qui potiſſimum ſunt ſic dicti pectunculi lacunoſi & non lacunoſi, terebratula, gryphites. Ex *pectunculis* utriusque generis paſſim quidam in matrice modo dicti ſilicis obſeruantur; *gryphites* vero, quod ſcio, hujus loci nunquam; tanto frequentius tamen *terebratula*, ſiue concha anomia, & quidem prope Weidenbach, quæ cum lapide calcario laxe tantum cohæret, ut facili negotio ſeparari poſſit.

Annumero denique teſtaceis *Stellam marinam*, quæ neque ad vniualuia, neque ad biualuia reduci poteſt, ſed plane ſingularem ſpeciem conſtituit. Figura ejus optime cognoſcitur ex ROSINI *Tr. de ſtellis marinis* & ex D. BRÜCKMANNI *Theſauro ſubterraneo Ducatus Branſuic.* Reperitur nullibi in noſtro agro, quam, prope Farrenſtädt im Lohbruch, & quia ibi etiam non admodum frequens, magni æſtimatur. Corpus ejus non diſſimile eſt ariſtæ Turcicæ, Türckiſch Korn, vnde a lapidariis eine Korn-Aehre dicitur. Caudam hæc ſtella marina habet vnius vlnæ ſæpe, mire flexuoſum, cuius articuli *entrochi*, Bonifacius-Pfennige, & *aſteriæ* appellantur. Ceterum quia hujus teſtacei ſubſtantia ſelenitica ſplendens, cum lapide Judaico conuenit, eundem vſum in Medicina præſtare poterit.

Su-

Supereſt, vt adhuc *Petrefactorum animalium* varii generis mentio fiat. Ad hæc primo referendi *piſces* in lapide fiſſili, cupreæ naturæ, Kupfer-Schieffer, cum ſquamis adhuc conſpicui, qui nullo loco forte frequentius occurrunt, quam in noſtro territorio. Tales enim exhibent metallifodinæ Mansfeldenſes, Islebienſes, Bottendorffenſes, Wettinenſes, Rotenburgenſes & quæ ſunt ad pagum Schiebtzig. Palmam vero ratione magnitudinis, frequentiæ & elegantiæ reliquis præripiunt Mansfeldenſes & Bottendorffenſes, qui ſquamis aurei & argentei coloris inſigniter ſæpe ſplendent. Genus horum piſcium variat, & non ſemper determinari poteſt: compertum tamen habemus, non tantum fluuiatiles & lacuſtres piſces eſſe, ſed marinos quoque, majores & minores, de quo Mylii *Saxonia ſubterranea* teſtatur, vt taceam, quod ipſe non ita pridem Bottendorffi fragmentum piſcis marini, ſquamis quaſi plumoſis, wie Federn, exornatum, acceperim, qui, cum integer adhuc eſſet, longitudine vnam ac dimidiam, latitudine vero dimidiam vlnam, æquabat.

Pertinet huc etiam *Gloſſopetra*, quæ in arenofodina Schrapelauienſi ac interdum in lapide corneo reperitur. Eſt autem nihil aliud, quam dens piſcis canis carcarii, dicti Hay, maris mediterranei. In Inſula Malta hæ gloſſopetræ ſunt copioſiſſimæ. Quo factum eſt, ut, quia hanc inſulam ſerpentibus penitus deſtitui ferunt, nonnulli putarint, hiſce dentibus, perinde ac terræ Melitenſi, virtutem ſingularem alexipharmacam contra morſus venenatos &

fe-

febres malignas inesse, quam tamen experientia non confirmat.

Alia dentis piscis marini species est, quam BÜTTNERUS *in Ruderibus diluu. test. p. 201. Tabul 18.* pro *castanea lapidea* venditat.

Oolithes, siue *Hammites*, a plurimis auctoribus pro congerie ouulorum piscium petrefactorum habetur, qua de causa hic etiam eius mentio facienda. Germanice appellatur Fisch-Rogen-Stein. Prostat ad lacum salsum, prope Ruhlsdorff, item in agro Rotenburgensi, nec non Alslebiensi, vbi tanta copia est, vt muris ac domibus exstruendis inseruiat. Si ouula sint majora, dici etiam solet *Pisolithes*.

Sequuntur *Ossa animantium* partim *petrefacta*, partim tantum *calcinata*. Hæc nomen *Vnicornu fossilis* obtinent, & ab illis in eo differunt, quod ordinarie albicantis coloris sint, & linguæ admota, adstrictorium edant effectum. Ossa vere petrefacta in plurimis lapicidinis Querfurthensibus matrici inclusa deprehendi solent, vt sunt vertebræ, costæ, maxillæ, scapulæ, tibiæ, &c. de quibus vide plura *loc. cit. Tab. 32. 25. & 30.* Vnicornu fossile iisdem locis, sed rarius reperiundum, nonnunquam fusci & paulisper rubicundi coloris; in arenofodina autem magis albicans ac non infrequens est. Ante aliquot annos etiam ad pagum Giebichenstein maxilla elephantis eiusdem coloris effossa est; & in arena prope Hornburgum, ante quatuor annos, totum fere bouis sceleton, ad albedinem calcinatum, de quo cornu maximum, quod bouis Polonici simile est, in Museo

rerum

rerum naturalium orphanotrophei Halensis asseruatur. Aliud ejusmodi cornu minus, quod rupicapræ fuisse videtur, non procul a pago Bitzthal aliquando eruerunt. Præterea in MYLII *Catalogo num. 1459.* ebur fossile, siue dens elephantis duarum ac dimidiæ vlnæ, recensetur, qui in latomia Landsbergensi repertus. Ceterum quidam Physicorum & Chymicorum ossibus fossilibus mixtionem animalem denegant & pro sola terra margacea habent. At si figuram horum ossium & experimenta cum iis instituta conferamus, quod animali regno debeant originem, luculenter patescit. Quam in rem inprimis legi meretur tractatus curiosus D. CARL, cui titulus: *Lapis Lydius*, quo euincit, hæc ossa fossilia, non secus ac alia recentia, destillatione præbere aliquid salis volatilis sicci & fluidi, & nonnihil olei empyreumatici; vsta dein in occluso nigrescere, aperto igne in albam terram vitrescibilem abire, e qua sal quoddam fixum elui possit; tum calcinata cum nitro hoc sal in alcalinum corpus redigere; ac demum parcius admixta vulgari frittæ vitri, vitrum semiopacum lacteum exhibere. Vnicornu fossile vsu medico, vti antecedentia subjecta plurima, non destitutum est, & propter substantiam terrestrem teneriorem & salinam, cum cornu cerui & ebore maximam partem conuenit, quare, vt illa, facultate subadstringente, absorbente & leniter diaphoretica pollet, ac in alui profluuiis, febribus & aliis affectibus commendari solet. HOFFMANNVS tamen in *Claue ad Schrœd. p. 190.* monet: vt cum hoc prius in canibus, quam homini-

bus offeratur, instituatur experimentum, quia cornua hæc fossilia sæpe aliquid veneni recondant.

CAPVT V.
De Salibus.

EX *Salium* numero pauca quidem, sed tanto præstantiora & medico vsui magis accommoda in nostra regione occurrunt, qualia sunt sal commune, nitrum, alumen & quodammodo etiam vitriolum.

Inter hæc salia primum examinabo *Sal commune*, quod nobis fontanum est, & tanta in copia ex salinis nostræ vrbi largissime scaturientibus coquitur, vt plurimæ adjacentes regiones nostra vbertate, suam subleuare possint inopiam. Actum vero agerem, si prolixius in fontium horum salinorum originem inquirere ac salis coquendi parandique modum enarrare vellem, cum de his & aliis circa rem salinariam notandis, ex instituto omnium optime jam scripserit illustr. *Dn.* PRÆSES in Tract. **vom Saltz-Werck in Halle**, & eandem etiam in rem conferri possit HOHNDORFFIVS **in der Beschreibung vom Saltz-Wesen.** Hoc tamen monere haud superuacaneum, originem salsorum horum fontium non immediate ex mari, sed verosimilius ex sale fossili & terra salsa subterranea deriuandam esse. Quam sententiam egregie confirmat testimonium GEORGII AGRICOLÆ *de Nat. Fossil. l. 4. p. 514.* ita habens: *salis mon-*

montes multi & illustres sunt in orbe terrarum. Extant tales in Germania juxta Seeburgum & lacum salsum; qua itur versus septentrionem; sed non cæditur, quod ex hoc effluant fluuii, qui salis deferunt ramenta, & illi finitimæ regiones sint, quæ puteos habent salsos, e quibus artifices tam adfluentes aquas hauriunt, vt fossili facile carere possint. Idem VALERIVS CORDVS *in sylu. Obseru.* testatur: *salsa terra est circa Seeburgum vndique ad salsum lacum, alioquin dulcem, inficiens*; Et paulo post: *salsa terra, salsique campi sunt circa* Langenbogen *lacum, cujus aqua e salso fluit lacu: item Salzemundæ, i. e. ad salsam mundam pagum.* Ex quibus etiam facile patet ratio, cur non vnus & alter tantum fons salinus, sed plures his in oris reperiantur; ex quibus proximi nobis sunt, qui offenduntur ad pagum Giebichenstein & oppida Gröbzig & Artern. Sic notum quoque est, varios puteos suburbii Glaucha & pagi Liebenau aquam eminenter salsam continere. De lacu autem salso Seeburgensi id notatu dignum, quod ejus salsedo neque augeatur, neque minuatur, sed mensura aquæ ex ipso semper tres drachmas salis communis comprehendat. Quod tamen nullam aliam ob causam contingere arbitror, quam quod riuulus salsus, prope pagum Erdeborn, e cujus aqua ante plures annos coxerunt sal, in lacum hunc influens, aquam ipsius, dulcem alias, salsedine inficit, alius vero e lacu egrediens riuulus, Sültzke dictus, alueo, ejusdem cum priori magnitudinis, tantundem semper aquæ iterum euehit, eoque ne salsior vnquam fieri possit, facit. vid. *illustr.* Dn. PRAESES, *l. c. p. 20.*

p. 20. Deinceps id quoque ſingulare & mirandum habet noſter hic lacus, quod piſces in ipſo nonnunquam copioſiſſime moriantur & ex profundo ad ripas propellantur; id quod noſtra ætate anno MDCCXV. factum eſſe meminimus, ita, vt opus fuerit, emortuos & ſemiputreſcentes piſces curribus aliunde tranſportare atque terra obruere. Idem autem jam notauit VALERIVS CORDVS *l. c.* ita de hoc lacu perhibens: *Salſus ille lacus omni ſeptennio turbatur: in medio enim ejus abyſſus eſt, emittens ceu vſti bituminis & ſulphuris fœtorem, quo totus inficitur lacus, adeo, vt piſces in eo moriantur, quotiescunque turbatus fuerit.* Vſus ſalis communis tam eſt neceſſarius, vt eo carere queat nemo. Conſtituit enim verum & præcipuum ciborum condimentum, quo alimenta cruda a corruptione vindicantur, cocta vel alio modo præparata ſapida ac digeſtioni apta redduntur. Gaudet præterea virtute reſoluente, abſtergente & moderate ſtimulante, eaque propter clyſteribus plerumque additur ad ſtimulandum. Cauendum vero eſt, ne nimia ejus copia, ſub parco præſertim potu, ingeratur, alias enim facile augendæ humorum acrimoniæ fauet. Ex præparatis ipſius eſt maxime ſpiritus ſalis, qui ad varios affectus, calculum, vrinam pellendam, appetitum excitandum & nimiam ſitim laudatur, nec virtute deſtituitur inſigni; quia tamen acor ipſius ſubtilis ac penetrans ad diſſitas etiam in corpore partes operationem ſuam diffundit, ac neruea maxime pulmonum membranas, moleſte afficit & tuſſim mouet, cautus ipſius vſus ſit, oportet. Ac

quia

quia minus promte, quam alii acidi minerales ſpiritus, cum vini ſpiritu intimum init connubium, idem fere valet de ſpiritu ſalis ſic dicto dulcificato. Externe aqua ſalſa vulnera & morſus canis rabidi ad arcendam putredinem abluere, haud inconſultum. In chymicis ſal commune & ejus ſpiritus magnam præſtant vtilitatem, & conſtituunt vnicum menſtruum, quo aurum, reliquos ſoluentes liquores eludens, diſſoluitur.

Altera ſalis ſpecies eſt *Nitrum*, quod apud nos copioſe paratur in officinis nitrariis, Salpeter-Hütten, quæ erectæ in area ſuburbii. auf den Lerchen-Felde, & in pago Teutſchthal. Terra nitri coctioni apta eſſe debet pinguis, ſulphurea, ſalina, quæ ex tribus naturæ regnis, inprimis vero ex animali colligitur. Signa vero bonitatis terræ nitroſæ deſumuntur ab operariis ex guſtu; immiſſione ferri caudentis in ejusmodi terram, quod refrigeratum, maculas albicantes & ſubluteas oſtendit, ſi nitrum adeſt; inſperſione ſiccatæ & in puluerem redactæ terræ carbonibus ardentibus, vbi ſtrepitum & ſcintillas edere ſolet; & elixiuatione ejusdem, quo lixiuio candelæ flamma ad ſiccitatem redacto, reſiduo dein ponderato, quantum nitri condat, calculum ſubducunt. Omiſſo præparandi modo, me ad vſum ejus ampliſſimum in Medicina conuerto. Et certe nitrum inter medicamenta polychreſta, magnæ, tutæ tamen, virtutis, principem fere locum obtinet. Aeſtum enim ſanguinis temperat, building acrimoniam cicurat, motus & excretiones impetuoſiores moderatur, do-

lores placide componit, resoluit, abstergit leniterque diuresin proritat, eaque propter in quamplurimis morbis effectum edit longe saluberrimum. Exhibetur autem vtplurimum ipsa in substantia depuratum, aut ad obtinendam resolutionem efficaciorem, antimoniatum, aut diureticam vim intendendam, fixatum. Spiritus dein ex ipso, vini spiritu dulcis redditus, inprimis methodo *illustr. Dn.* PRÆSIDIS paratus, antispasmodicum est præstantissimum & carminatiuum, ac in colica, calculo, aliisque doloribus, æstu interno, flatulentia, aliisque pathematibus summo cum fructu vsurpatur, tanto magis si cum appropriatis aliis remisceatur. Quid præterea nitrum in Chymia, Pyrotechnia & Oeconomia valeat, breuitatis ergo mitto; plura tamen videri possunt, in *Magnif. Dn.* PRÆS. *diss. de Nitro*, & *Illustr. D.* STAHLII. *Obseru. Chym. Phys. Med. Ann.* 1698. *Mens. Mart.*

Ad nitri genus pertinet etiam *Aphronitrum*, siue flos nitri ex antiquis muris calcariis & in cellarum parietibus passim instar lanuginis efflorescens. Multum hoc a nitro vero discrepat, tam ratione saporis, quam coloris, nec adeo in vsum medicum ducitur. Apud nos aphronitrum hoc ad pagum Morl montibus accretum nonnunquam cernitur. Præstantius autem ac nitro natiuo veterum valde simile olim (& hodienum forte) repertum est Leucopetræ, Weissenfels, in cella quadam profundissima, tota in saxo excisa, e cujus summo aqua continuo depluens & fundum attingens, in nitrum durum & saxeum transmutata est, vt malleo vix ob-

tem-

temperauerit; imo parietes cellæ eodem nitro incrustati fuerunt, vti pluribus ex SCHELLHAMMERI *Comment. de Nitro cap. 3. p. 43.* SCHÜTTEVS *in Oryct. Jenensi p. 88.* refert.

Aluminis minera bituminosa, magna quantitate effoditur prope Düben, quartum ab vrbe nostra lapidem, quæ in aceruos collecta, & diutius aëri libero exposita, sal aluminosum in ingenti copia per coctionem præbet. Magma relictum libero aëri commissum per aliquot annos, denuo principium aluminosum concipit, licet non in tanta copia, vt antea. Curiosa est etiam obseruatio, quod minera prædicta in magnos aceruos collecta, in apertas flammas quandoque erumpat & fœtidum odorem emittat. Huic mineræ nostri carbones Halenses quodammodo sunt similes, tum ratione figuræ, tum etiam contenti, quippe qui aliquid aluminosi alunt, sed tanti non est, vt cum lucro elici inde possit. Alumen per se adstringentem & incrassantem edit facultatem, ob quam gargarismata adstringentia & liquores stypticos sanguinem sistentes ingreditur. Si vero vstum est, septicum constituit ad carnem luxuriantem absumendam. Internus ejus vsus infidus est; attamen ex solutione aluminis, cum lixiuio alcalino debite mixta, colata & inspissata, sal neutrum, instar tartari vitriolati, præparari potest, tenerioris substantiæ, ac tanquam diureticum & aperitiuum valde proficuum. Sed reliquis ex alumine præparatis carere possumus. In arte tinctoria ejus vsus amplissimus. Nullus enim pannus, sericum, pili, coria

&c.

&c. fine alumine colore quodam tingi poſſunt. Bibliopegæ etiam eo vtuntur inter aquas, quibus chartam immergunt & iterum exſiccant, zum Planieren, ne diffluat, vtque atramenti acrimoniam melius ſuſtineat.

Vitriolum quidem in agro noſtro effectiue non paratur; ſed copioſe tamen in vera minera martiali ſulphurea latet, qua occaſione illud hoc loco inſerere volui. Minera hæc martis cum Haſſiaca exacte conuenit, quare iſtam jure Halenſem appellare poſſemus. Reperitur in notabili ſtrato decimo, multoties laudato, ad vbertatem plurium centum pondiorum, magnis ſæpe fruſtis, inſtar ſilicum majorum, gryſei coloris, & nonnunquam ligno foſſili fuſco circumdata; malleo vero diffracta, interior ejus ſubſtantia pyritoſa flaueſcens, ſplendens, ſaporis fere nullius, in conſpectum prodit. Minori quoque copia in forma globulorum occurrit. Ante octo circiter annos ex fonte XXX. vlnas profundo diuerſorii in ſuburbio Glauchenſi, zum güldnen Hirſch dicti, hæc minera inter arenam & argillam detenta variis globulis majoribus & minoribus eruta eſt, quorum ſæpe duo, tres, imo ſex in vna ſerie coaluerant. Poſtquam hæc minera aëri liberiori diu expoſita, flaueſcente & cinereo colore obducta comparet, tandemque in puluerem groſſiorem reſoluitur, qui acerrimi ſaporis vitriolici eſt, ac ſi porro in aqua ſoluitur, inſpiſſatur & cryſtalliſatur, ipſum vitriolum martiale producitur. Hactenus occaſio quidem non fuit, variis aliis locis territorii noſtri telluris viſcera per-

perſcrutandi, ac in campis meridionalibus per multos annos factum eſt; ſed tamen credibile, hanc mineram martis vitriolicam latius ſe extendere. Id quod ſatis confirmant fontes medicati in noſtris confiniis ſcaturientes, Halenſis, Lauchſtadienſis, & ante duos annos detectus ad pagum Brachwitz, qui omnes ex ejusmodi concreto martiali vitriolico virtutes ſuas acquirunt. Ex vitriolo varia in Medicina proſtant medicamina, quorum vulgatiſſimum ac fere præſtantiſſimum eſt tartarus vitriolatus, qui reſoluit, abſtergit, vrinam, ac largior exhibitus, aluum, mouet: hinc in vitiis primarum viarum, febribus intermittentibus & obſtructionibus glandularum a Practicis felici ſucceſſu porrigitur. Vitriolum externe in oculorum affectibus, ſub forma collyrii conducit, item ad hæmorrhagias ſiſtendas, ac vulnera ſananda, quam ob rem ex vitriolo etiam conficitur per orbem celebratus puluis ſympatheticus. Conſtituit quoque fundamentum atramenti, liquoris iſtius immortalis, quo viri eruditi nomina ſua æternitati conſecrare ſolent, cujus præparationem ſequens diſtichon indicat:

Vncia ſit gallæ, ſemisque ſit vncia gummi,
Vitrioli pars quarta; his addas octo falerni.

CAPVT VI.

De metallis & mineralibus.

NUnc tandem vltimo capite ad metallorum & mineralium tractationem progredior. Etſi

 non

non paucæ in agro noſtro metallifodinæ, pauca tamen metallorum genera, & nihil fere, niſi cuprum in illis reperitur. Interim qualiacunque ſint, & vbi paſſim quoque obueniant, jam indicabo.

Si ab *auro*, metallorum nobilium primo, exordior, illud natiuum in granis inter arenas & illuuies Salæ fluuii permixtum eſſe conſtat, ex quibus etiam lauari & colligi poteſt. Hæc auri ramenta ſine dubio e montis piniferi, vulgo Fichtelberg, venis, perpetuo aquarum tranſitu, eluuntur & undis hujus fluuii inſinuantur. Hinc etiam fieri arbitror, quod iis locis, quæ monti propinquiores ſunt, copioſius, & quæ remotiores, paulo rarius deprehendatur. Ita nouimus Salfeldiæ ac Ienæ quandoque ex arena lauatum eſſe aurum, apud nos vero nunquam, licet ſatis certum ſit, etiam hic loci auri granula eſſe reperiunda. Multas alias & curioſas relationes de hoc auro habet SCHÜTTEVS *l. c. p. 91. ſeqq.* Vſus hujus metalli medicus a nonnullis quidem maxime celebratur, experientia vero teſte, tanti non eſt. Vnicum ex eo paratum, aurum fulminans, vere aliquam virtutem præſtat, nempe reſoluentem & ſtimulantem, propter quam aliis pulueribus ſalinis, vel pilulis commode additur, ad viſciditates primarum viarum educendas, maximeque laudatur in epilepſia infantum a vermibus & aliis torminibus excitata; nihilominus tamen vbi acres humores in inteſtinis hærent, caute eſt adhibendum, ne vis ejus rodens inde augeatur ac damnum inferat.

Tranſeo ad *cupri mineram*, quæ, vt paulo antea,

monui

monui, apud nos admodum frequens eſt. Licet autem nullæ magis, quam cupri mineræ variare ſoleant: in aruo tamen noſtro habetur tantum duplex. Vna eſt in lapide fiſſili nigro, quæ occurrit in comitatu Mansfeldenſi, ac Rotenburgi, atque etiam aliquot abhinc annis Wettini, nec non ad pagos Schiebzig & Brachwitz, erui cœpta eſt. Altera in lapide arenario varii coloris, præſertim viridis, quam vulgo Sand-Ertz vocant, Bottendorffi offenditur, vbi tamen ab aliquot annis nihil cupri paratum, quod venæ metallicæ non admodum diuites, aquarum autem ſubterranearum nimius eſt prouentus. Ex omnibus metallifodinis, quæ tam in Saxonia, quam in ſylua Hercynia, Mansfeldenſes & Islebienſes fere ſunt antiquiſſimæ; quippe quæ ab anno MCIC. quo bini metallifoſſores cupri mineram primum inuenerant, coli cœperunt ac ſubſequentibus ſeculis vber admodum fuit earum prouentus. Hanc autem antiquitatem, præter hiſtoricam fidem, confirmant ipſæ fodinæ, die Zechen, ibi numeroſiſſimæ, quæ longo temporis lapſu diſtrictum duorum milliarium occuparunt. Ante bellum tricennale tam diuites erant hæ fodinæ, vt quotannis 20000. centipondia cupri largirentur, poſt illud vero, & in hunc vsque diem vix 1200 centipondia, cujus rei cauſa inter alia quoque ex defectu carbonum deriuanda. Quoduis autem centipondium cupri, ordinarie nouem, ad quindecim ſemiuncias (Loth) argenti continet: adeoque quatuor centipondia argenti circiter quotannis ibi conficiuntur. Vid. plura *in* MYLII *Saxon. ſubt. P.I. p.1. & ſeq.* Cupri fodinæ, quæ non procul a Rotenburgo ſitæ & no-

ſtris temporibus vix ante quindecim annos cœperunt, a Mansfeldenſibus parum differunt, niſi quod loco lapidis fiſſilis, ſæpe etiam cupri minera inſtar terræ nigræ paludoſæ, eruatur, ex qua ante plures annos coxerunt ibi vitriolum. Cupri uſum medicum quod attinet, externe tanquam ſepticum in vlceribus fiſtuloſis & excreſcentiis vſibus chirurgicis quadrat, eaque propter in pharmacopoeis parata proſtant vnguentum Ægyptiacum & Apoſtolorum, nec non viride æris. Quoad vſum internum, ingreditur quidem, licet parua tantum quantitate, ſpiritum aſthmaticum Michaëlis, ſaponem chymicum Dippelii, tincturam veneris, ſed tutus nunquam ejus vſus internus & rectius ab eo abſtinemus. Idem fere de præparatis ex argento ferendum judicium. Etenim bezoardico & tinctura lunæ, a quibusdam in mania & epilepſia commendatis, effectus non reſpondet & tutius iisdem non vti. Cryſtalli lunæ, vi draſtica & rodente præditæ, itidem in hydrope tanquam diureticum inſecuri ſunt effectus; melius autem lapidis infernalis præparationi ſeruiunt, qui externe vt cauſticum vario modo applicari ſolet. Reliquos cupri & argenti vſus mechanicos breuitatis cauſa jam lubens prætereo.

Ferri mineram territorium noſtrum tanta copia quidem non exhibet vt inde ferrum parari poſſet; attamen eam paſſim affatim abſconditam eſſe, ſatis patet. Hoc enim pyrites vitriolicus martialis, fontes medicati & crocus martialis ex iis collectus; item rubrica fabrilis, ochra, & tandem ipſa ferri minera rubi-

bicundi coloris, & maxime in pulueris forma, mul- migte Eisen - minera, licet pauperior, ante aliquot annos ad pagum Brachwitz reperta, comprobant. Tum etiam plurimi montes circa pagum Giebichenstein, hoc principio martiali infecti, quod partim ipsi lapides, ex illis auulsi, fusco colore tincti, partim etiam crocus martis, quem riuuli ex his montibus profluentes deponunt, luculenter demonstrant. Neque minus huc referendæ ætitæ, jam supra descripti, qui proxime ad syluam nostram numerosi reperiuntur. Nam crusta horum nigricans & fusca nihil aliud est, quam vera ferri minera, ne dicam, quod inter illos quædam specimina quasi seminatiua ferrea obseruauerim, quæ admota lima, ferri splendorem ediderunt. Hac occasione non possum non ferri natiui plane singulare, & hactenus a nemine, obseruatum specimen, commemorare, quod duobus abhinc annis, in dulci patria mea, Potsdamii, in arenofodina, non procul a granario publico, beym Korn-Hause, inueni. Offendebam nimirum ibi lapidem corneum, colore cinereum, in quo quum echinitem (quod aliquando accidit,) quærerem, eoque animo malleo ipsum diffringerem, apparuit in medio tubulus pure ferreus, ad pollicis longitudinem & calami scriptorii crassitiem, huic lapidi firmiter accretus, quem adhuc hodie inter reliqua, curiosa asseruo. Tubulus autem hic utrum nativum sit ferrum, an vero artefactus, & casu, forsan inundatione, huc delatus ac materiæ lapidis tum molli immixtus cum ipso concreverit? certo definire ambigo; posterius tamen videtur magis probabile, quia ferrum in ejusmodi tubularem

figuram concreviſſe exactam, vix credere licet. Ceterum mars, uſu ampliſſimo, metalla antecellit omnia. In Medicina eſt præſtans ipſius virtus tonica, roborans, adſtringens & abſorbens, propter quam in fluxibus nimiis compeſcendis, ſiſtendis febribus, in malo hypochondriaco, viſcerum obſtructione, cachexia, primarum viarum vitiis, omnibusque morbis, qui ab atonia proficiſcuntur, non immerito mirifice celebratur, modo cum cautelis neceſſariis adhibeatur. Exhibetur autem tam in forma liquida, quam ſolida. In hac celebres ſunt martis ſic dicti croci; inter quos præferendi, qui minus adſtrictivi magisque ſolubiles, uti eſt qui a STAHLIO nomen habet. Omnibus tamen palmam reddit dubiam ſimplex martis limatura, ſulphure ſuo ignis tortura non orbata, a SYDENHAMO jam jure laudata. Ex liquidis martialibus ſunt maxime tincturæ, quarum multæ, ſed præſtantiores, quæ lenes & tutæ, cum ſuccis vegtabilium confectæ, ut cum ſucco pomorum, cydoniorum, citri. Ex aliis non ingloria eſt tinctura vitrioli martis tartariſata Ludovici, & tinctura martis Zwœlfferi, quæ poſterior tamen pretio, non vero virtute, priorem ſuperat. Externe a quibusdam laudatur aqua fabrorum ferrariorum in ſcabie, pedum oedemate ad aphthas infantum, ubi effectum edit adſtringentem & repellentem, eaque propter cautione opus eſt. Laudatur etiam ſcopo exſiccante & conſolidante crocus martis, vlceribus glandulofis ac manantibus inſperſus ſi ante probe mundata fuerint, a PARACELSO & aliis practicis auctoribus. In mechanicis & œconomicis præterea ferrum, uti inter omnes conſtat, tantum non aurum & argentum utilitate ſuperat, licet non pretio. Bellicus martis vſus martis filiis notiſſimus eſt, ſed generi humano in perniciem innotuit. Ex

Ex reliquis mineralibus subjectis vnicum adhuc restat, *carbones* nempe *fossiles*, die Stein-Kohlen. Constant hi ex plurium auctorum opinione ex bitumine duro, nigro, lapideo, idque producta ex iis haud obscure comprobant: sunt tamen nihilominus qui eorum natales ex vegetabili regno deriuare malunt, & adhuc sub judice lis est, quam vero hic componere non animus est. Interim ejusmodi carbones, siue lithantraces, eximia in quantitate occurrunt prope Wettinum & Lebeguinum. Priori loco ante triginta octo, posteriori vero ante quindecim annos, primum effodi cœperunt & tunc scripsit de his egregium libellum, Wettinensis quidam, Bünting, sub titulo *sylua subterranea*, *siue* von den Stein-Kohlen, postea sub ulteriori telluris perscrutatione maxima horum carbonum fossilium supellex est detecta, ut jam in solo districtu Wettinensi tanta in copia quotannis eruantur, quæ octies millies complet illud mensuræ genus, quod nostrates vocant einen Wispel, aliquanto minor autem in Lebeguinensi, quin affirmant metallicolæ, in terræ visceribus apparatum ad centum adhuc annos esse absconditum. Differunt autem vtriusque loci carbones fossiles. Wettinenses firmioris & ponderosioris sunt substantiæ, ac plus de bituminoso sulphureo principio fouent, diutius eapropter in igne persistunt & flammam reddunt vehementiorem & constantiorem, vnde a ferrariis fabris quam maxime vsurpantur. Lebeguinenses frustis majoribus eruuntur, sed friabiliores, leuiores & minus constantes in igne sunt, tandemque in cineres abeunt, cum Wettinenses potius scorias valde compactas relinquant. Præterea Lebeguini in terræ superficie bituminosi carbones effodiuntur, quos Tage-Kohlen vocant, qui reliquis multo leuiores, molliores, & difficilius ignem concipiunt, nec, nisi ad calcem viuam puriorem, Sparkalck, parandam, adhibentur. Ceterum inter veros illos lithantraces, præsertim Wettinenses, nonnunquam subtiliores laminæ sulphureæ, pyritis instar splendentes, wie Goldflitter, conspicuæ sunt, quæ de sulphuris copiosi præsentia testimonium præbent. Paucis abhinc annis in

aliis

aliis locis etiam agri noſtri, quæſiuerunt carbones foſſiles metallifoſſores, vt ad pagos Morl, Giebichenſtein, nec non in ipſa vrbe noſtra, vti ſupra memini, ac tandem ad oppidum Gröbzig, ſed inani plane labore. Carbonum foſſilium vſus nobis frequentiſſimus & omnibus ſatis cognitus eſt. Vtuntur quippe iis permulti loco lignorum, ad calefacienda hypocauſta & conquendos cibos, quem in vſum tamen Lebeguinenſes commodiores, quia fumum non adeo ingratum ſulphureo-acidum ſpargunt. Deinde tam Wettinenſes, quam Lebeguinenſes, in caſis ſalinariis noſtris, Saltz-Kothen, ſalis coċturæ ſeruiunt, eoque maxima pars omnium, quæ effodiuntur, conſumitur. Sunt, qui carbonibus hiſce in Medicina virtutem aliquam anodynam, adſtringentem adſcribunt, eosque in puluerem comminutos, in febribus intermittentibus, hæmorrhagiis nimiis, dyſenteria & diarrhœa, imo externe ad ſiſtendum ſanguinem, commendant; ſed rudior ipſorum compages & ſubſtantia copioſa ſulphurea, ſalina, acida & terrea, plurimos Practicorum ab vſu deterrent. Neque tamen illi audiendi ſunt, qui eis vim plane deleteriam ac perniciosam tribuunt, ac propterea etiam vaporem lithantracum ſanitati maxime aduerſum proclamant, quam tamen opinionem jam dudum ſolide refutauit *illuſtr. Dn.* PRAESES in peculiari ſchediaſmate *de Vapore carbonum foſſilium innoxio.*

Hæc ſunt, quæ de foſſilibus agri Halenſis recenſere volui. Plura quidem ſubinde addi, aut pluribus deſcribi potuiſſent, ſed temporis ratio & præſcriptæ diſſertationis limites id vetarunt. Quam ob rem in ſuccincta hac præſentis thematis deductione jam acquieſco, Deoque ſubmiſſas ac deuotas exhibeo grates, quod hunc laborem perficere conceſſit clementer, ſimulque benigniſſimum ipſius Numen imploro humillime, velit hunc omnesque reliquos conatus dirigere ad proſperum denique

F I N E M.